Relaţia dintre sursele traducerilor biblice şi concepţia de la baza acestora

Alexandru GAFTON

The Old Romanian translations of the biblical text are, at least for the 16th and the 17th centuries, the result of isolated activities, that could hardly be considered a systematic process. The translators act under the impulse of concrete and relatively stringent cultural and religious needs.

1.1. Vechile traduceri româneşti ale textului biblic reprezintă, cel puţin în ceea ce priveşte secolele al XVI-lea şi al XVII-lea, rezultate ale unor activităţi iniţial izolate, prea puţin închegate apoi în cadrele unei activităţi unitare. Traducătorii acţionează sub impulsul unor nevoi concrete şi relativ stringente, precum şi sub cel al unor iniţiative de tip cultural-religios[1].

Din mărturisirile directe pe care le avem referitor la procesul traducerii – ca act cultural şi lingvistic –, precum şi pe baza conjecturilor pe care le putem face, înţelegem că în secolele al XVI-lea şi al XVII-lea traducerea era o activitate care se organiza treptat. Avînd diferite dinamici la nivelul zonelor culturale româneşti, procesul acesta dobîndea seturi de principii şi practici, îşi pierdea caracterul primar, neorganizat, traducătorii căpătînd cunoştinţe despre tehnicile de lucru nu doar pe cale empirică, dar şi altcumva, aflînd despre acestea de la alţi traducători. Trecerea procesului din starea primordială empirică în cea elaborată era însoţită de dobîndirea conştiinţei că rezultatele nu depind doar de limbile în contact şi de cerinţa transferului de conţinut, ci şi de acurateţea instrumentelor utilizate, de existenţa unor tehnici şi de adecvarea acestora la datele şi la cerinţele unei realităţi complexe, cultural-lingvistice.

Neformat încă, aspectul literar al vechii române se contura treptat, săpîndu-şi matca în care propunerile venite din limba vie, trăsăturile locale şi regionale se

[1] Articolul de faţă, preponderent teoretic, rezumă concluziile autorului, care decurg din studierea amănunţită a mai multor traduceri de texte religioase româneşti din perioada secolelor al XVI-lea – al XVII-lea. Analiza lingvistică a situaţiilor concrete se află în: Al. Gafton, *Evoluţia limbii române prin traduceri biblice din secolul al XVI-lea*, Iaşi, 2001; idem, *Relaţia dintre* ***Noul Testament de la Bălgrad (1684)*** *şi textul corespunzător din* ***Biblia de la Bucureşti (1688)***, în *Biblia 1688*, II, Iaşi, 2002, p. LV-LXXXVI; idem, *După Luther, Traducerea vechilor texte biblice*, Iaşi, 2005; Al. Gafton, V. Arvinte, *Palia de la Orăştie (1582)*, II *Studii*, Iaşi, 2007, p. 7-257.

BDD-A11 © 2009 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:00:19 UTC)

ciocneau ca într-un plan sintagmatic în care coborîseră toate elementele axei paradigmatice. La acestea se adăugau soluțiile surselor străine, şi ele cu particularitățile lor, îmbînzite sau promovate de ştiința şi concepțiile traducătorilor. Fără principii de selecție elaborate pe baze culte, lipsiți de eventuale modele ale predecesorilor, conduşi de valorile şi afinitățile propriului univers local şi reacționînd idiosincretic la particularitățile altor asemenea norme locale, presați de ceea ce se afla în textele-sursă, traducătorii se vor orienta în conformitate cu influențele culturale suferite de ariile lor de apartenență şi de activitate.

1.2. Alegerea surselor unei traduceri este condiționată cultural. Astfel, este greu de crezut că un traducător moldovean sau muntean din secolul al XVI-lea putea să nu aibă în fața sa un text slavon sau unul grecesc. Prezența, pe masa de lucru a aceluia, a *Vulgatei* sau a *Bibliei* lui Luther ar fi echivalat cu o mică erezie. Invers, chiar dacă aceste două texte s-ar fi aflat la îndemîna unui traducător transilvan, lipsa, din partea acestuia, măcar a referirii la un text slavon sau grecesc ar fi minat grav autoritatea traducerii.

Această condiționare culturală a surselor arată că alegerile pe care traducătorii le aveau de făcut erau limitate, de unde – date fiind diferențele traductologice dintre surse – rezultă că traducătorii nu îşi puteau selecta sursele în funcție de anumit concepții pe care le-ar fi avut despre modalitățile în care trebuie să se edifice o traducere şi despre chipul în care aceasta trebuie să arate[2], în funcție de criterii filologico-textologice. În cazul în care ar fi avut astfel de cunoştințe ar fi existat, avînd capacitatea de a influența actul traducătorilor aceştia le orientau în funcție de caracteristicile de acest fel ale sursei. Existența unui astfel de nivel, însă, implică un anumit grad de cunoaştere a caracteristicilor textuale ale respectivelor surse, precum şi existența, în mintea traducătroilor, a unei teorii a traducerii destul de conturată, ceea ce, pe cît se poate şti în urma analizei vechilor traduceri, credem că nu este cazul decît sporadic şi în măsură nesemnificativă[3].

Traducătorul, aşadar, alege în limitele permise cultural. Se poate spune că dificultățile pe care actul traducerii le-ar ridica datorită limbii din care se traduce sînt ignorate în sensul că există mize ce copleşesc un eventual calcul de acest tip. În felul acesta, dificultățile date de incompatibilitățile dintre sisteme nu apar în calculele traducătorului, în momentul alegerii sursei. Cauza acestei situații stă în caracterul copleşitor al constrîngerilor de ordin confesional-religios. Cu toate acestea, însă, în mod aparent paradoxal, nu acest factor este cel mai puternic, ci acela pe care l-am numi *cultural*. În fapt, este vorba despre nişte texte avînd calități

[2] În plus, deşi nu priveşte discuția de față, dar pentru a duce lucrurile pînă la capăt, nu trebuie neglijată situația în care inițiatorul sau/şi finanțatorul traducerii era cel care – din motivele sale – alegea textul sursă.

[3] Aparține unor epoci ulterioare cazul în care traducătorul alege în cunoştință de cauză, adică avînd o teorie a traducerii bine elaborată, verificată şi eficientă, precum şi avînd cunoaşterea trăsăturilor traductologice ale mai multor posibile surse. Chiar aşa, însă, pentru textele religioase, în special pentru *Biblie*, acest tip de alegere rămîne limitată, în mare parte, confesiunea fiind cea care determină alegerea. Pe măsura trecerii timpului, importanța factorului lingvistic scade, factorul confesional pierde din însemnătate, pe seama acestora întărindu-se ponderea factorului cultural.

BDD-A11 © 2009 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:00:19 UTC)

care, deşi pot fi cîntărite şi judecate, neputînd fi cuantificate, nu pot genera, în urma unui proces de analiză şi evaluare, decît opinii, iar nu demonstraţii matematice. Întrucît lucrurile stau astfel, certitudinea unei anumite confesiuni este uşor de învins de către opinia formată într-o anumită sferă cultural-spirituală. Deşi încă slab reprezentat, acest tip de situaţie începe să se întrevadă, pe teritoriul românesc, încă din secolul al XVI-lea.

2. Analiza detaliată a caracteristicilor generale ale cîtorva traduceri româneşti, reprezentative prin felul în care acţionează traducătorii, poate furniza unele indicii relevante în ceea ce priveşte felul în care se raporta traducătorul la sursa traducerii.

2.1. Un prim text din această categorie este *Codicele Bratul*[4]. Deşi nu conţine mărturii directe ale autorului (traducător sau revizor)[5], analiza textului românesc ce rezultă din traducerea celui slavon intercalat probează cu tărie relaţia dintre texte şi indică tipul de comportament pe care traducătorul l-a avut în acest caz.

Fie că este traducere, fie că este revizie, *Codicele Bratul* este rezultatul lucrului unui autor care a urmat textul slavon şi, pe cît putem presupune, nu a avut decît această sursă. Bun cunoscător de slavonă (greşelile de traducere se încadrează în limitele fireşti ale epocii), autorul pare a fi avut contacte şi cu alte traduceri, dar fără a le studia amănunţit din punct de vedere traductologic (îşi însuşise destule procedee şi tehnici de traducere, dar nu ca deprinderi funcţionale şi capabile să-i deschidă noi orizonturi). Ceea ce îl face remarcat, însă, probînd că avea un oarecare studiu şi exerciţiu, este faptul că, în destul de multe situaţii, traducătorul CB se manifestă liber, neconstrîns de formele textului slavon.

Prin comparaţie, *Codicele Voroneţean* şi *Praxiul* coresian – texte care se referă la acelaşi segment al textului biblic (*Faptele Apostolilor* şi *Epistolele*) şi care prezintă o unitate lingvistică internă accentuată –, se dovedesc a fi mult mai fidele textului slavon.

Din perspectiva studiului de faţă, *Codicele Bratul* reprezintă rezultatul traducerii unui text slavon, care a constituit atît o sursă, cît şi un model. Traducerea aceasta are la bază un singur text, ceea ce-i reduce, în mod implicit, posibilităţile de a obţine şi alte sugestii, de variaţie şi de a observa alte posibile modele[6]. Pe de altă parte, chiar acest tip de a lucra la o traducere implică o condiţionare de tip cultural. În fapt, textul românesc se edifică nu atît plecînd de la cel slavon, cît conform aceluia.

2.2. *Psaltirea slavo-română a lui Coresi*[7] este un text din aceeaşi categorie. Analiza comparată a textului românesc şi a versiunii slavone intercalate arată că cel dintîi se edifică pe baza celui de-al doilea, urmîndu-l nu atît cu religiozitate, cît cu

---

[4] Vezi *Codicele Bratul*, Iaşi, 2003, Al. Gafton, *Evoluţia*.

[5] Pentru relaţia dintre rezultatul unei traduceri şi cel al unei revizii, vezi *Biblia 1688*, II, p. LVI-LVII, şi Al. Gafton, *După Luther*, p. 8-9.

[6] Pentru diferenţa dintre o traducere edificată pe baza unei surse şi una care urmează sau doar consultă mai multe surse, vezi *Palia de la Orăştie (1582)*, II, p. 26-27.

[7] Pentru care vezi Coresi, *Psaltirea slavo-română (1577) în comparaţie cu Psaltirile coresiene din 1570 şi din 1589*, ediţie de Stela Toma, Bucureşti, 1976.

BDD-A11 © 2009 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:00:19 UTC)

rigoarea cu care un model cult poate fi urmat. Soluțiile de traducere, tiparele sintactice şi lexicale, aspectul general al textului românesc se arată edificate nu neapărat prin observarea cu fidelitate a textului de tradus, dar reproducînd modelul cultural şi lingvistic pe care acesta îl oferă.

2.3. În secolul următor, *Biblia de la 1688* apare ca rezultat al unei revizii asupra traducerii milesciene, din limba greacă, a *Vechiului Testament*[8] şi asupra *Noului Testament de la Bălgrad*[9]. Datorită unor cauze oarecum obiective, această revizie nu a putut beneficia de timpul necesar pentru a avea rigoarea impusă de un asemenea act. Chiar şi aşa, însă, revizia celor două texte constitutive ale *Bibliei de la Bucureşti* s-a făcut conform cu anumite principii conştient asumate şi pînă la capăt urmărite.

În cazul majorității textelor româneşti ale secolelor al XVI-lea şi al XVII-lea, provenite din Moldova, din Muntenia şi din zona sud-est transilvană (precum şi cele mai sus amintite), amprentele factorului religios care le determină (ortodoxismul) şi cea a sferei de influență culturală (greco-slavonă) sînt coincidente şi conduc pe traducători şi revizori către aceeaşi concepție şi la rezultate similare.

Biblia de la 1688 apare ca rezultat al reviziei unor texte, în funcție de un model grecesc. Privind nu doar la destinul acestei lucrări, ci şi la felul în care este ea construită, putem spune că revizorii *Bibliei de la Bucureşti* încearcă, în primul rînd, să ofere culturii şi spiritualității româneşti un text care, sub aspect teologic, să fie în conformitate cu o versiune de mare prestigiu a textului sacru, iar, din punct de vedere cultural, să fie creat pe modelul existent într-una dintre cele mai prestigioase limbi. Eliminările, nesistematice, ale elementelor regionale moldoveneşti şi ardeleneşti, precum şi torsiunile pe care limba română le suferă în încercarea de a i se impune tiparele modelului grecesc, ne arată că cititorul a fost avut în vedere prea puțin. *Biblia de la 1688* nu este o vulgată (destin pe care, mai întîi, însăşi *Septuaginta* şi-l asumase), ci o carte adresată uzului celor culți şi, mai ales, un model şi o cale de edificare a aspectului literar al limbii române[10].

Căile pe care este construită *Biblia de la 1688* şi caracteristicile produsului finit reflectă din plin felul în care limba română de la sfîrşitul secolului al XVII-lea muntenesc şi respectivii cărturari, fiecare cu antecedentele sale, au reuşit să cuprindă şi să reproducă modelul pe care şi-l asumaseră. Prin îmbinarea unei multitudini de elemente – aparent minore sau doar reflectînd neputințele limbii şi ale revizorilor –, cum ar fi prezența masivă a formelor verbale perifrastice, numeroasele calcuri din limba greacă, alături de încetățenitele slavonisme ori de frecvența elementul latin moştenit, revizorii care produc acest text ne arată că marea lor dorință nu era aceea de a transla doar conținutul, ci şi de a transpune – în

[8] Vezi N.A. Ursu, *Noi informații privitoare la manuscrisul autograf şi la textul revizuit al* ***Vechiului Testament*** *tradus de Nicolae Spătarul (Milescu)*, în *Biblia 1688*, II, p. I-LIV.

[9] Vezi Al. Gafton, *Relația dintre* ***Noul Testament de la Bălgrad (1684)*** *şi textul corespunzător din* ***Biblia de la Bucureşti (1688)***, în *Biblia 1688*, II, p. LV-LXXXVI.

[10] Chiar dacă, în ambele direcții, proiectul a fost un eşec, important, în discuția noastră, este ceea ce decurge din analiza scrierii, ca fiind în intenția autorilor.

BDD-A11 © 2009 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:00:19 UTC)

limitele maxime posibile – tiparul structural şi funcţional al aspectului cult al limbii greceşti. După cîteva secole de slavonism cultural şi religios, acei cărturari caută un nou destin pentru cultura română, orientîndu-se către o spiritualitate majoră, către modelul cultural de prestigiu şi familiar lor.

2.4. Termenul *obedienţă*, des utilizat în astfel de contexte, este nu doar excesiv, ci şi nepotrivit. Analiza comparată a unor astfel de traduceri, în vederea înţelegerii modului de acţiune al traducătorilor, alături de cuprinderea contextului general în care astfel de acte culturale s-au produs, ne arată că traducătorii şi revizorii erau chemaţi să genereze un text românesc inteligibil, avînd în faţă un text complex sub aspectul conţinutului, edificat în limbi care, sub aspectul dezvoltării ca limbi de cultură, erau mult avansate în comparaţie cu limba în care se traducea sau se revizuia – limba română. Dincolo de dificultăţile de conţinut şi de încercarea de a produce un text dotat cu sens, în faţa traducătorului ori a revizorului stătea problema limbilor în contact, mult decalate ca exerciţiu şi posibilităţi de redare cu mijloace şi în modalităţi caracteristice unei limbi cultivate. Prima problemă nu era aceea a dobîndirii de către cultura română a unui bogat conţinut ideatic şi a insertului de mentalitate astfel provocat, ci aceea a achiziţiei şi creării de către cultura şi de către limba română a unor mijloace productive şi capabile de a reda astfel de forme şi de conţinuturi[11].

Spre deosebire de textele ale căror caracteristici esenţiale au fost mai sus schiţate, cultura română cunoaşte cîteva texte care îşi asumă alte modalităţi de edificare, compilaţia şi traducerea liberă, în scopul adecvării textului la realitatea constituită de nivelul de înţelegere al cititorului, devenind primordiale.

2.5. Un text relevant sub acest aspect este *Palia de la Orăştie*. Deşi, în *Prefaţă*, se declară cu totul alte surse, pe care, apoi, traducătorii încearcă să le sugereze prin diferite tipuri de comportamente[12], PO rezultă din consultarea paralelă şi continuă a două texte străine: *Vulgata* şi *Pentateuhul* lui Heltai. Această alegere indică sfera culturală către care cărturarii zonei erau orientaţi, dar şi o anumită influenţă neortodoxă. Aceasta din urmă, însă, se încearcă a fi ascunsă prin aserţiunile *Prefeţei*, dar, mai ales, prin unele opţiuni lingvistice – nelalocul lor într-un text ce are la bază textul catolic şi pe cel protestant. Astfel, numele cărţilor biblice, pentru cele două cărţi ale *Paliei*, precum şi cele la care se face referire în prefaţă şi marginal, sînt cele slavone: *Bitiia*, *Ishodul*, *Cisla*, *Torozacon* etc. Grafia unor nume proprii şi apariţia unor elemente lexicale de origine slavă (unele rarissime chiar pe teritoriul de influenţă slavă, moldovenesc şi muntenesc[13]) indică aceeaşi încercare de a introduce în texte elemente vizibile care să se constituie în mărci ale utilizării sursei slavone. Toate acestea, însă, nu fac altceva decît să devină elemente ale unui coerent proces persuasiv care încerca să ascundă sursele. Acest comportament

[11] Vezi Al. Gafton, *După Luther*, p. 13-64.

[12] Pentru această chestiune vezi *lucr. cit.*, p. 9-17, 123 şi urm., *passim*.

[13] Aceste elemente sînt aproape imposibil de admis nu doar dacă le corelăm cu teritoriul cultural pe care apar, dar, mai ales, dacă avem în vedere faptul că textul, adresat „tuturor românilor", este construit printr-un efort orientat spre cititor, cît se poate de conform cu principiile protestantismului.

BDD-A11 © 2009 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:00:19 UTC)

complex, determinat cultural şi avînd o anumită miză, indică strădania legitimării textului românesc, în relație cu spațiul religios translivan şi cu cel cultural-religios de peste munți.

Spre deosebire de alte texte româneşti ale secolului al XVI-lea, *Palia de la Orăştie* se constituie ca rezultat al acțiunii paralele, dar şi al interacțiunii a două surse. Asumarea celor două modele duce la urmarea lor succesivă sau combinată, în final nefiind vorba despre ponderile în care cele două participă la construcția textului românesc, ci doar de colaborarea acestora în producerea PO. Avînd în vedere destinatarul textului (cititor sau ascultător), această traducere are un grad ridicat de inteligibilitate, efortul traducătorului nefiind acela de a urma cu fidelitate o sursă, ori de a edifica o normă literară. Traducătorul *Paliei de la Orăştie* încearcă să ofere unui public românesc cît mai larg un text accesibil, o veritabilă vulgată. Fireşte, construirea unui astfel de text şi atingerea unui astfel de deziderat presupune acțiuni complexe, dar toate indică o anumită atitudine care, pentru a fi urmată în mod eficient, presupune adoptarea anumitor concepții. Acestea, precum şi toate micile comportamente, împreună cu căile concrete de a efectua traducerea, cu modalitățile de căutare şi de structurare a soluțiilor, la care se adaugă gestionarea efectivă a elementelor textului, arată că autorii PO învață şi adoptă tiparele oferite de cele două surse care devin modele.

2.6. Pentru secolul următor, în aceeaşi direcție, este relevant *Noul Testament de la Bălgrad* (1648). Textul românesc rezultă din traducerea *Vulgatei*, cu contribuția unui text grecesc, poate şi prin consultarea altor texte (maghiar şi german)[14]. Precum *Palia de la Orăştie*, NTB se doreşte în mod explicit o vulgată, un text adresat tuturor românilor, inteligibil pentru toate categoriile de public. În acest sens, prefațatorul reia, în stil propriu, teoria pe care s-a întemeiat gestul protestant al traducerii şi care începe (într-un mod implicit legitim) cu actul septuaginților, se continuă cu Sfîntul Pavel [„*Sed in Ecclesia volo quinque verba sensu meo loqui, ut et alios instruam, quam decem millia verborum in lingua*" (1Cor., 14, 19) – dar este de reținut diferența totală de context, față de cel în care protestanții au introdus învățătura lui Pavel], Augustin („*Melius est reprehendant nos grammatici, quam*

[14] Argumentele care pledează pentru primordialitatea sursei greceşti, precum şi pentru existența unei surse slavone, nu pot fi susținute din perspectiva unei teorii a traducerii. Deşi, în mod aparent şi privind lucrurile izolat, ele par a proba ceva, în fapt, ele sînt nerelevante. Analiza izolată a unor sintagme, elemente lexicale sau comportamente nu poate furniza concluzii valide, căci procură mereu concluzii contradictorii ce nu pot fi depăşite prin chiar tipul de analiză care le scoate la iveală pe ele însele şi, pe această bază, încearcă să le analizeze şi să extragă concluzii întemeiate pe comportamentul lor pe care tocmai pretinde a-l explica (vezi „precizările" Floricăi Dimitrescu într-unul din studiile introductive la ediția *Noului Testament*, Alba Iulia, 1998, p. 71-86, unde se acordă o încredere nejustificată declarațiilor *Prefeței* şi unde prezența anumitor elemente în text capătă o pondere şi interpretări pe care acestea nu le au şi nu le permit). Numai o analiză complexă, efectuată dintr-o perspectivă amplă, care să aibă în vedere comportamentele traducătorilor români din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea, sub aspectele cultural-religios şi traductologic, față de surse şi față de finalitățile traducerii (textul şi publicul), poate oferi înțelegerea mobilurilor care pun traducătorul în mişcare. Abia după înțelegerea acestor mecanisme poate cercetătorul să încerce – pe baza unor reinterpretări ale datelor concrete – aflarea răspunsurilor la problema sursei şi a modelului.

BDD-A11 © 2009 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:00:19 UTC)

non intelligant populi"), Hieronym („*Venerationem mihi semper fuit non verbosa rusticitas, sed sancta simplicitas*"), trece prin reinterpretarea protestantă şi se continuă în majoritatea prefeţelor de traduceri biblice în care, sub diferite forme, se solicită deschiderea cititorului la ideea de traducere şi se afirmă maxima bună-credinţă a traducătorului.

Spre deosebire de *Palia de la Orăştie*, traducerea *Noului Testament* de la 1648, din cauze pe care doar le putem presupune, dar nu şi demonstra, are tăria[15] de a-şi declara sursa latină. Ceea ce, însă, caracterizează, iarăşi, această traducere cu PO este concertul – relativ subtil, dar încă mai puternic – persuasiv, care induce ideea că sursa grecească (dincolo se accentua cea slavonească) a contribuit din plin la producerea textului românesc. Astfel, felurite glose[16] marginale explică termeni greceşti din text sau, invers, oferă echivalente greceşti ale unor termeni curenţi în aria translivană şi prezenţi în text. Alături de acestea, apar glose marginale prin care felurite segmente ale textului beneficiază de interpretări (care ar ajuta cititorul în înţelegerea textului biblic), dar care provin din literatura religioasă în limba greacă. În sfîrşit, unele glose sugerează – aparent direct, dar cu subtilitate şi forţă persuasivă – că autorii traducerii au consultat textul grecesc, au confruntat versiunile luate ca sursă şi au hotărît asupra soluţiei optime. Prin toate acestea, se ajunge la toate categoriile de cititori, de la aceia cu mai puţină ştiinţă, pînă la cei de talia traducătorilor şi care ar fi avut nu doar ştiinţă, ci şi concepţii proprii asupra felului în care trebuia efectuată o traducere. Asupra tuturor, însă, se exercită un proces persuasiv, uneori evident, alteori de domeniul decelabilului, prin care se induce ideea echilibrului surselor şi, mai cu seamă, a dominării acestora de către limba română.

3. Constatările de mai sus impun cîteva concluzii privitoare la modul în care se edifică o parte a culturii şi a limbii române vechi, în cadrul procesului de traducere a textelor religioase. Deşi unitar din punct de vedere etnic, lingvistic, mental, cultural-spiritual şi religios, în secolele al XVI-lea şi al XVII-lea, spaţiul românesc cunoaşte ambele influenţe culturale europene: cea orientală (greco-slavă şi cea occidentală (romano-germanică). Acestea se manifestă conform distribuţiei lor în raport cu influenţele politice şi administrative, astfel încît Moldova şi Ţara Românească se află sub influenţa slavă şi grecească, iar Transilvania sub influenţa pe care o numim[17] romano-germanică.

3.1. Sub aspect cultural, secolul al XVI-lea, slav şi ortodox, a orientat pe traducătorii români către texte scrise în slavonă şi în limbile slave. Sub aspect strict

[15] Curajul asumării este autentic, deoarece ne aflăm în epoca în care, peste aproape patruzeci de ani, Dosoftei, în *Viaţa şi petriacerea svinţilor*, încă îi înfiera pe Calvin şi pe Luther (chiar dacă, în acel loc, în chestiunea cultului icoanelor şi al relicvelor sfinte).

[16] Pentru situaţia, construcţia şi funcţiunile gloselor în vechile texte româneşti, vezi Al. Gafton, *După Luther*, p. 196-268.

[17] Chiar dacă mediatorul acestei influenţe este mai degrabă maghiar, acesta nu reprezintă decît un vehicul. Forţa acestuia nu stă în capacitatea de a împrumuta elemente proprii, ori străine filtrate (precum în cazul unei bune părţi a influenţei greceşti mediate de către slavi), ci, mai ales, de a vehicula acele elemente.

BDD-A11 © 2009 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:00:19 UTC)

religios, în Moldova şi în Ţara Românească, textul slav era singurul dătător de garanţii, mai cu seamă într-o perioadă în care asupra actului de traducere însuşi planau destule suspiciuni. Caracterul ortodox, nu doar al textului, ci şi al gestului traducerii, trebuia demonstrat printr-o astfel de sursă. La fel de ortodocşi, dar aflaţi sub influenţa altei sfere cultural-spirituale, românii din Transilvania au resimţit un nivel de cu totul alte dimensiuni al presiunii protestante. După încercările de convertire la catolicism, au urmat cele ale diverselor secte ale protestanismului, domolite apoi sub forma iniţiativelor de a traduce textul biblic. Oarecum reorientaţi sub aspect cultural, românii din Transilvania vor ieşi întăriţi din această încercare şi vor dobîndi detaşarea necesară de a se hrăni din cultura romano-germanică. În acest context, îndepărtîndu-se de cultura orientală, dar fără a o nega, nu doar că vor accepta să traducă şi să citească texte de sorginte occidentală, dar vor adopta astfel de modele.

În secolul al XVI-lea românesc, valul tendinţelor cultural-religioase generează o activitate de traducere ale cărei cerinţe se lovesc de o limbă neexersată în această direcţie, prea puţin dotată pentru solicitări majore de acest fel. Din perspectiva discuţiei de faţă şi în acest context, acestui secol îi este caracteristic faptul că, avînd a rezolva problema producţiei de traduceri, traducătorii se orientează către sursele aflate în spaţiile culturale dominante în zonă. Dacă cei din estul şi sudul teritoriului românesc nu au probleme de incompatiblitate între zona culturală şi cea de proveniență a confesiunii (la intersecţia cărora se creează şi convingerile intime ale indivizilor), traducătorii din vest vor dovedi că sfera de influenţă culturală a avut o forţă de atracţie mai mare decît cea confesională. Chiar lucrînd la iniţiativa şi sub finanţarea unor neortodocşi, ei vor fi în situaţia de a inventa felurite artificii spre a da impresia de neabatere de la căile acceptate în spaţiul românesc.

Aflaţi în situaţia complexă mai sus descrisă, la interferenţa atîtor constrîngeri, aceşti traducători, indiferent de aria românească de apartenenţă şi de acţiune, de convingerile şi de implusurile acţiunilor lor, prezintă, totuşi, o trăsătură comună. Încercînd să edifice un text de un oarecare nivel şi supus anumitor cerinţe, după ce îşi vor fi ales una sau mai multe surse, deşi vor urma acea sursă cu grade diferite de fidelitate, cu toţii vor transforma acea sursă în model. Altfel spus, pătrunzînd caracteristicile şi tiparele intime ale sursei, traducătorii vor încerca nu doar să le utilizeze sau să le redea la nivelul textului românesc, dar vor acţiona în spiritul acelui model. Textele care vor rezulta, cu circulaţie şi caracteristici lingvistice regionale sau mai largi, adresate (sau nu) tuturor românilor, îşi vor oglindi modelele.

3.2. Secolul al XVII-lea rămîne ortodox, dar, în toate cele trei ţări române, tinde să capete o orientare grecească. Şi de această dată, în Moldova şi în Ţara Românească orientarea către această spiritualitate este totală, în vreme ce Transilvania, deschizîndu-se tot mai mult spre Occident, preferă mai degrabă să recunoască o cultură superioară, cum este cea grecească, şi mai puţin să împrumute elemente ale acesteia. Astfel, BB este edificată aproape în totalitate prin urmarea celor mai intime tipare ale textului grecesc, aproape ca un text care transpune cu

BDD-A11 © 2009 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:00:19 UTC)

fidelitate în română o entitate grecească, încercînd să reconstruiască cultura română şi aspectul literar al limbii române pe modelul celor greceşti. Deşi conține elemente care se revendică de acolo, de cele mai multe ori, textul NTB preferă soluțiile, modalitățile de exprimare şi tiparele *Vulgatei*. Alături de aceasta, însă, *Noul Testament de la Bălgrad* induce o idee, care nu poate fi demonstrată pentru traducerile româneşti de pînă acum, şi anume aceea a acțiunii asupra surselor unui tipar cultural propriu, românesc, de natură să contopească izvoarele pînă la limitele permise de limba română, cu producerea unui text autentic românesc. Textul transilvan îşi asumă sursa latină, dar nu se vrea construit pe calapodul acesteia; el încearcă să o mistuie avînd credința că limba română este capabilă de recreație, că cultura română îşi poate genera prin contact şi înțelegere şi nu prin reproducere propriile tipare culturale. Sub acest aspect, NTB este unic în perioada celor două secole.

Dacă în secolul precedent cultura şi limba română s-au aflat, pe neaşteptate, în fața unor cerințe complexe, pe care au încercat să le îndeplinească prin reproducerea unor modele, în secolul al XVII-lea toată această activitate laborioasă oferise prilejul unui exercițiu care generase bazele unor tipare proprii[18]. Chiar dacă continuă să urmeze drumuri diferite, cele două mari zone româneşti se îndreptă, de data aceasta, pe alte căi. Deşi avea modelul NTB, care apăruse cu patruzeci de ani mai devreme şi a cărui traducere o înglobează, *Biblia de la 1688* va alege reorientarea culturală către un model superior celui ce, în respectivul spațiu, avusese curs în secolul precedent. Autorii acestei revizii vor încerca o regenerare culturală pe alte baze, îşi vor fixa un țel înalt, îndemnînd pe toți ceilalți să atingă acel nivel ridicat.

Şi în acest secol superiori, cărturarii ardeleni aleg să facă efortul de depăşire a pragului de oglindire ori reproducere a unui model. Ei vor tinde să producă o lucrare accesibilă publicului românesc, inspirată din modelele culte asumate, fixînd pragul într-o poziție rezonabilă şi realistă, care îndeamnă la cucerirea sa, dar care, totodată, oferă sprijin în acest scop. Modelele pe care şi le asumă şi pe care le urmează aceştia, în special *Vulgata*, îi învață că principala țină a textului nu este limba ori cultura, nici măcar textul ca un construct în sine, ci destinatarul acestuia – cititorul. Pentru a ajunge la acesta, orice compromis rezonabil este de acceptat, căci, în ultimă instanță, textul, ca formă şi conținut, se adresează publicului care trebuie orientat în spiritul textului. Surprinderea, prin traducere, a acestui spirit, spre a fi redat întocmai destinatatului, era marea sarcină cu care se împovărase acest tip de traducător.

Chiar dacă multe dintre textele acestea nu au produs prea mari efecte, la nivelul textelor ce le-au urmat, ori la nivelul publicului, în ansamblu, ele au constituit etape prin care limba, cultura şi cărturarii s-au exersat, toate acestea constituind medii de contact spiritual, de adoptare şi de re-creație a unor tipare culturale şi lingvistice, premise ale devenirii spirituale.

[18] Este semnificativ faptul că şi în cazul lucrărilor de compilație, cum sînt cazaniile şi predicile, procedeele acestea se regăsesc, de la Varlaam la Antim Ivireanul.

BDD-A11 © 2009 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:00:19 UTC)

Bibliografie

Arvinte, Vasile, Gafton, Alexandru, 2007, *Palia de la Orăştie (1582)*, vol. II, *Studii*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, p. 7-257

Codicele Bratul, 2003, ediție de Alexandru Gafton, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi

Coresi, *Psaltirea slavo-română (1577) în comparație cu Psaltirile coresiene din 1570 şi din 1589*, ediție de Stela Toma, Editura Academiei, Bucureşti, 1976

Gafton, Alexandru, 2001, *Evoluția limbii române prin traduceri biblice din secolul al XVI-lea*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi

Gafton, Alexandru, 2002, *Relația dintre **Noul Testament de la Bălgrad (1684)** şi textul corespunzător din **Biblia de la Bucureşti (1688)***, în *Biblia 1688*, ediție de Vasile Arvinte, Ioan Caproşu şi Alexandru Gafton, vol. II, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, p. LV-LXXXVI

Gafton, Alexandru, 2007, *După Luther, Traducerea vechilor texte biblice*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi

Ursu, N. A., *Noi informații privitoare la manuscrisul autograf şi la textul revizuit al **Vechiului Testament** tradus de Nicolae Spătarul (Milescu)*, în *Biblia 1688*, ediție de Vasile Arvinte, Ioan Caproşu şi Alexandru Gafton, vol. II, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, p. I-LIV

BDD-A11 © 2009 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:00:19 UTC)